

УДК 811.161.2'37'367.335

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-2-46>**Тетяна ЛЕВЧЕНКО,***orcid.org/0000-0002-4275-7701**доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української лінгвістики і методики навчання
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
(Переяслав, Київська область, Україна) tanyalevchenko2010@ukr.net***Тетяна ЧУБАНЬ,***orcid.org/0000-0002-7199-0684**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української лінгвістики і методики навчання
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
(Переяслав, Київська область, Україна) chuban1960@ukr.net***Тетяна ШИНКАР,***orcid.org/0000-0002-3500-1869**кандидат філологічних наук,
викладач кафедри української лінгвістики і методики навчання
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
(Переяслав, Київська область, Україна) tatianaparanchenko@ukr.net*

ЗНАННЯ ПРО РЕЧЕННЯ У СИСТЕМІ ФОРМУВАННЯ ФАХОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У ЗДОБУВАЧІВ ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У матеріалі статті автори порушують проблему чільного місця викладання розділу «Синтаксис» освітнього компонента «Сучасна українська літературна мова» у процесі підготовки бакалаврів і магістрів спеціальності 014 Середня освіта (українська мова і література).

Оцінку широкого різноматіття українських речень дістала думка авторів, постульована як вихідне положення простого і складного синтаксису. Оскільки викладання у ЗВО мовознавчих дисциплін, зазвичай, пов'язане з описовим вивченням мовної системи, запропоновано створення описів синтаксичних явищ на матеріалі речень, які дібрано з роману Володимира Лиса «В'язні зеленої дачі».

Проаналізовано особливості вивчення у ЗВО типологічної класифікації простих і складних речень щодо будови, модальності та інтонаційного оформлення. У цій розвідці досліджено питання про роль спостереження над одиницею синтаксичного ярусу – реченням при вивченні синтаксису сучасної української мови. Схарактеризовано своєрідність викладання ОК «Сучасна українська літературна мова».

Статтю створено на власних дослідженнях авторів та підсумках згідно з отриманими реальними результатами.

Мета роботи – встановити методичні особливості вивчення синтаксичної одиниці-речення при опрацюванні матеріалу з простого і складного синтаксису, розкрити диференційні ознаки речень різної типології, та довести значення структурного дослідження у вивченні українських речень.

Методологія. ОК «Сучасна українська літературна мова» є основною формою організації наукового пізнання, адже мета викладання цього освітнього компонента – формування у здобувачів фахових компетентностей, систематизованих теоретичних знань про характеристики речення української мови; ознайомлення із сучасними лінгвістичними студіями. Використано певну суму методів і принципів дослідження, які застосовано як елементи дисциплінарної методології, – дослідницькі методи (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, конкретизація). Виокремлено емпіричний метод наукового дослідження: спостереження. Сума доказів, яку отримано за допомогою цих методів, є основою для подальших розвідок та зіставлення мовних процесів.

Наукова новизна. Потребу опрацьованої теми визначено тим, що у методичці викладання українського синтаксису немає достатньо широких праць, у яких би комплексно описувалися особливості вивчення синтаксичної одиниці-речення.

Висновки. Вивчення та опис динамічних процесів у синтаксисі речення сучасної української літературної мови на лекційних і практичних заняттях, а також впродовж самостійної роботи у педагогічних закладах вищої освіти ефективні за допомогою ілюстративних прикладів.

Ключові слова: простий синтаксис, складний синтаксис, речення, елементарне речення, модальність.

Tetiana LEVCHENKO,
orcid.org/0000-0002-4275-7701
Doctor of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Linguistics and Teaching Methods
Hryhoriy Skovoroda University in Pereyaslav
(Pereyaslav, Kyiv region, Ukraine) tanyalevhenko2010@ukr.net

Tetiana CHUBAN,
orcid.org/0000-0002-7199-0684
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Linguistics and Teaching Methods
Hrihory Skovoroda University in Pereyaslav
(Pereyaslav, Kyiv region, Ukraine) chuban1960@ukr.net

Tetiana SHYNKAR,
orcid.org/0000-0003-0704-0059
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Linguistics and Teaching Methods
Hrihory Skovoroda University in Pereyaslav
(Pereyaslav, Kyiv region, Ukraine) tatianapanchenko@ukr.net

KNOWLEDGE OF THE SENTENCE IN THE SYSTEM OF PROFESSIONAL COMPETENCE FORMATION FOR STUDENTS OF THE FIRST (BACHELOR'S) LEVEL OF HIGHER EDUCATION

In the article, the authors raise the problem of the prominent place of teaching the section «Syntax» of the educational component «Modern Ukrainian Literary Language» in the process of training bachelors of the specialty 014 Secondary Education (Ukrainian Language and Literature).

The authors' opinion, postulated as the starting point of simple and complex syntax, was evaluated in terms of the diversity of Ukrainian sentences. Since teaching linguistic disciplines in higher education institutions is usually associated with the descriptive study of the language system, it is proposed to create descriptions of syntactic phenomena on the basis of sentences selected from Volodymyr Lys's novel «Prisoners of the Green Dachau».

The features of studying the typological classification of simple and complex sentences in terms of structure, modality and intonation in higher education institutions are analyzed. The article examines the role of observation of the unit of the syntactic level – the sentence – in the study of the syntax of the modern Ukrainian language. The originality of teaching the course «Modern Ukrainian Literary Language» is characterized. The article is based on the authors' own research and the results of the actual results obtained.

The purpose of the study is to establish the methodological features of studying the syntactic unit-sentence when working on the material on simple and complex syntax, to reveal the differential features of sentences of different typology, and to prove the importance of structural analysis in the study of Ukrainian sentences.

Methodology. The CI «Modern Ukrainian Literary Language» is the main form of organization of scientific cognition, because the purpose of teaching this educational component is to form students' professional competencies, systematized theoretical knowledge about the characteristics of the Ukrainian language sentence; familiarization with modern linguistic studies. A certain amount of research methods and principles are used, which are applied as elements of disciplinary methodology – research methods (analysis, synthesis, comparison, generalization, specification). The empirical method of scientific research is distinguished: observation. The sum of evidence obtained with the help of these methods is the basis for further research and comparison of language processes.

Scientific novelty. The necessity of the topic is determined by the fact that in the methodology of teaching Ukrainian syntax there are no sufficiently broad works that would comprehensively describe the peculiarities of studying the syntactic unit-sentence.

Conclusions. The study and description of dynamic processes in the sentence syntax of the modern Ukrainian literary language in lectures and practical classes, as well as during independent work in pedagogical institutions of higher education, are effective with the help of illustrative examples.

Key words: simple syntax, complex syntax, sentence, elementary sentence, modality.

Постановка проблеми. Викладачі української мови завжди дбають про те, щоб його студенти користувалися мовою як засобом розкриття своєї особистості. У викладанні українського простого синтаксису, а саме: вивченні закономірностей, що діють у будові речення, велике значення має

спроба розвідки структури речення. Проблема полягає у дослідженні значення методів наукового дослідження: спостереження і узагальнення при вивченні речення, а також у доведенні значення структурного дослідження у вивченні українського простого і складного речення.

Аналіз наукових джерел. Вікторія Федорівна Дороз свою працю «Методика викладання української мови у вищій школі» спрямувала на допомогу викладачам ЗВО з організації вивчення навчального курсу «Методика викладання української мови у вищій школі». У посібнику подано навчальну програму з методики викладання української мови у вищій школі (загальні положення; розподіл навчального часу за модулями; зміст лекційного курсу, практичних і лабораторних занять; теми, винесені на самостійне опрацювання; систему семестрового контролю й оцінювання теоретичної та практичної підготовки магістрантів) (Дороз, 2008: 4).

Упорядники А. Мойсієнко, В. Чумак і С. Шевель підготували і видали у двох частинах працю «Синтаксис української мови : хрестоматія», яка «... покликана закласти міцний теоретичний підмурок, який дасть змогу виформувати царину новітньої синтаксикології, що послідовно врахує вітчизняну наукову традицію, поєднавши її з найважливішими здобутками провідних українських граматистів» (Мойсієнко, Чумак, Шевель, 2019: 4).

Змістовним є навчально-методичний посібник для студентів українського відділення філологічного факультету Венжинович Н. Ф. і Пискач О. Д. «Сучасна українська літературна мова. Морфологія», у якому є тестові завдання, зразки завдань для модульних контрольних робіт, перелік питань на іспит для студентів (Венжинович, Пискач, 2022).

Мета роботи – встановити методичні особливості вивчення синтаксичної одиниці-речення при опрацюванні матеріалу з простого і складного синтаксису, розкрити диференційні ознаки речень різної типології, та довести значення структурного дослідження у вивченні українських речень.

Виклад основного матеріалу. Актуальність і значення праці зумовлені необхідністю розширення теоретичної бази знань у здобувачів ЗВО з питань одного з найважливіших розділів граматики – синтаксису. Сучасний стан розвитку теорії синтаксичної науки тісно пов'язаний з першочерговою ідеєю про необхідність аналізу одиниць мови, з урахуванням особливостей їх структури та семантики, а також рівнів, представниками яких вони є, що і є метою вивчення курсу.

Обов'язкова навчальна дисципліна «Сучасна українська літературна мова» (ОК18) є складовою професійної підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, є базовою для вивчення мовознавчих дисциплін. Це важливо тому, що у процесі навчання формуємо таку програмну компетентність (фахову): ФК 5. Здатність вільно володіти українською мовою, адекватно використовувати мовні ресурси, демонструвати сформовану мовну й мовленнєву компетенції в процесі фахової і міжособистісної комунікації, володіти різними засобами мовної поведінки в різних комунікативних контекстах.

У сучасній лінгвістичній літературі наявні певні суперечності щодо визначення структури і стилістичних особливостей речення, його типів, місця та ролі в організації речення граматичного центру. Тому ілюстративний матеріал для опису другої синтаксичної одиниці підібрано з мовного наповнення роману Володимира Лиса «В'язні зеленої дачі» (Лис, 2019), яка є прикладом живого слова українського народу.

Мова має певні рівні, найвищим з яких є синтаксис. Синтаксичний ярус мови є завершальним об'єктом вивчення курсу «Сучасна українська літературна мова (Простий синтаксис. Складний синтаксис)». Метою викладання навчальної дисципліни є формування у здобувачів загальних і фахових компетентностей, систематизованих теоретичних знань про характеристики трьох синтаксичних одиниць та синтаксичних явищ сучасної української літературної мови; ознайомлення студентів із сучасними течіями вивчення українського простого і складного синтаксису та найновішими гіпотезами, що сформувалися в межах теорії синтаксису. Завданням вивчення навчальної дисципліни є вивчення основних об'єктів синтаксичного дослідження: особливостей формальної (власне синтаксичної) структури речення, формальних (граматичних) способів творення речень, а також граматичної (синтаксичної) специфіки словосполучень, будови тексту, використання досягнень сучасної науки в галузі теорії української мови. Головне завдання – викладання синтаксичної теорії відповідно до сучасного етапу її розвитку, прилучення здобувачів до досягнень лінгвістичної думки. ОК «Сучасна українська літературна мова» належить особливе місце серед дисциплін, які формують лінгвістичне мислення здобувачів-філологів. Обов'язкова навчальна дисципліна «Сучасна українська літературна мова» (ОК) є складовою професійної підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти.

Організацію діяльності здобувачів спрямовано на оволодіння сумою знань про три синтаксичні одиниці: словосполучення, речення і текст. Особливої уваги заслуговують дослідження синтаксичної одиниці-конструкції – речення, адже воно є одиницею комунікативного рівня. Здобувачі повинні знати основні функції й закони розвитку мови як суспільного явища, різноманітну (системну) організацію української мови та її норми, особливості використання синтаксичної одиниці-речення у певному контексті.

Відповідно до «Освітньо-професійної програми «Середня освіта (українська мова і література)» підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 014 середня освіта (українська мова і література) галузі знань 01 освіта/педагогіка» визначено компетентності і програмні результати навчання

для ОК «Сучасна українська літературна мова». Контроль знань і умінь студентів (поточний і підсумковий) з дисципліни здійснюють згідно з кредитно-модульною системою організації навчального процесу. Рейтинг студента із засвоєння ОК визначається за 100 бальною шкалою.

Наведемо фрагмент програми, а саме зі змістового модуля «Синтаксис простого речення». Тема: Двоскладне речення. Типологія простого речення як основної знакової одиниці мови.

1. Методи і завдання дослідження синтаксису речення.

2. Поділ простих неелементарних речень відповідно до формального вияву предикативного зв'язку.

3. Функціональні типи речень та їх диференційні ознаки.

4. Двоскладне речення у мовленні.

Тема: Прості двоядерні речення у сучасній українській мові.

1. Головні ознаки простих двоскладних речень

2. Форми вираження головних членів речення.

3. Складні випадки та помилки при узгодженні підмета й присудка.

Підбираємо ілюстративний матеріал.

Із власного досвіду вважаємо, що потрібно надати найпершим речення, яке має лише два головні члени, напр.: «*Дзвіночки мовчали*» (Лис: 149). Це речення – просте елементарне, у якому немає жодного другорядного члена (ПРЕ). Потім – речення хоча б з одним другорядним членом, напр.: «*Тепер Яринка бігла*» (Лис, 2019: 149), «*Очі його сміються*» (Лис: 127).

У ПР головний член може бути один і таке речення називається односкладним, напр.: «*Подивися на карту*» (Лис, 2019: 100), «*Підійти й собі погомоніти?*» (Лис, 2019: 9), «*Але дача?*» (Лис, 2019: 107).

Є речення ускладнені: однорідними членами, напр.: «*Яринка пропускала світ крізь своє серце й крізь себе легко та безболісно*» (Лис: 112), «*Маня глянула на неї здивованим жовтим оком, брикнулась легенько всім тілом і пішла геть від своєї мучительки*» (Лис, 2019: 60); звертаннями, напр.: «*Усе буде добре, Юрчику*» (Лис, 2019: 9); вставними і вставленими словами, напр.: «*Правда, перевелася на півставки*» (Лис: 168), «*Вечір, однак, пройшов із підкресленою ввічливістю*» (Лис: 18).

У тексті роману є різні типи складних речень. Здобувачам вказуємо, що є складні речення різноманітні за складом, щодо кількості двох чи більше граматичних основ: складні речення елементарні (СРЕ) з двома граматичними центрами, напр.: «*Не повинен був тобі казати, бо не люблю пхати носа в чужі діла*» (Лис, 2019: 134), «*І тут він відчув, як на плечі звалюється неймовірна втома*» (Лис, 2019: 9), чи трьома і більше парами головних чле-

нів, напр.: «*Кохання посилилося, коли вона довідалася, що цей молодий чоловік – один із кількох перших у Вербівську підприємців*» (Лис, 2019: 109), які називаються складними неелементарними реченнями (СРНЕ).

Щодо способу пов'язування частин складних речень, є речення зі сполучниковим синтаксичним зв'язком, напр.: «*Таїса сміялася, і цей сміх ніби гасив насторогу, що її вона тримала в кутиках своїх великих, із ледь помітною зизинкою, очах*» (Лис, 2019: 19) (СРС), і речення з безсполучниковим синтаксичним зв'язком (СРБС) – конструкції особливої синтаксичної форми, напр.: «*Невже я ревную?*» – *подумав Геннадій Петрович*» (Лис, 2019: 17).

В тексті часто вживаними є складні речення зі сполучниковим підрядним зв'язком (СПР), напр.: «*Що ж подумає Таїса, якщо тільки отримає (хоча навряд – певне ж, давно там не живе) його послання?*» (Лис, 2019: 146), «*Її спинив вигляд натягнутого ланцюга, який не пускав Мані далі*» (Лис, 2019: 60), і складні речення зі сполучниковим сурядним зв'язком (ССР), напр.: «*Треба було тобі це в будинку сказати, та я ще вагався*» (Лис, 2019: 135).

Складнопідрядні речення і складносурядні можуть об'єднувати кілька частин. Є складні речення із різними типами зв'язку, напр.: «*Видно було, що вона намагається не виказати хвилювання, та все ж легкий рум'янець уміло підфарбував припудрені щоки*» (Лис, 2019: 17).

Є в романі окличні речення, які виражають емоційний стан мовця, з відповідними розділовими знаками в кінці речення, напр.: «*Боже, як вона дивилась!*» (Лис, 2019: 8). Інтонація спонукальних і окличних речень, що передає різні емоційні відтінки значень у таких текстах, відповідна, хоча часом не легко домогтися правильного інтонування складних речень. Здобувачам вказують, що в усякому складному реченні в кінці кожної частини, крім останньої, голос треба підвищувати.

Стилістично за метою висловлювання використовують речення з розповідною модальністю, напр.: «*Коли вже виходив, зіткнувся у дверях з Павликом із сусідньої кімнати*» (Лис, 2019: 100); питальною модальністю, напр.: «*Сподіваюся, ти прийшов не для того, щоб я знайшов тобі новоявленого терориста?*» (Лис, 2019: 127), «*Чому ти так вирішив?*» (Лис: 18); спонукальною модальністю, напр.: «*Кажіть, Романе Івановичу*» (Лис: 135), «*Сідайте, Сідайте*» (Лис: 18), бажальною модальністю. Модальність вказує на віднесеність основного змісту речення до дійсності і є складником зовнішньо-синтаксичної сфери структури речення. Вираження синтаксичної категорії модальності речення здійснюють форми дієслова-присудка, частки та інтонація речення.

Коли у всіх частинках речення є всі наявні члени для розуміння його змісту, то такі речення

є повними, напр.: «Ось уже кілька місяців Юрій Серєда їздив ночувати до лісу, на зелену дачу» (Лис, 2019: 171).

Та в художніх текстах можуть бути ПР і СР зі складовими частинками, які є неповними: ситуативними, коли неназваний член встановлюється із ситуації мовлення, і контекстуальними, у яких неназваний член речення можна відтворити із попередніх речень, напр.: «Бізнесом?» (Лис, 2019: 107).

За характером відношення до дійсності та за наявністю граматичних засобів вираження заперечення у творі знаходимо стверджувальні речення, напр.: «Він оглянувся» (Лис, 2019: 8), та заперечні, напр.: «Тоді не знаю» (Лис, 2019: 100).

Є певна кількість у романі незакінчених речень, напр.: «Маринка дивилась...» (Лис, 2019: 8), «Я думала...» (Лис, 2019: 103), «Н-ні...» (Лис, 2019: 15).

Незакінчені структури належать до частих явищ синтаксису усного та писемного розмовного мовлення.

Обираючи форми оцінювання, підсумкове модульне оцінювання (тестові завдання), підсумкове семестрове оцінювання (тестовий контроль, екзамен), надаємо тестові питання типу:

1. За чієї редакції підготовлено «Сучасну українську літературну мову» у 5 томах?

а) К. Городенської б) К. Шульжука в) О. Безпояско г) І. Білодіда.

2. Завдання синтаксису полягають у визначенні законів, згідно з якими відбувається мовне оформлення і вираження чого?

а) думки б) звука в) афікса г) слова.

3. Зіставні відношення передаються за допомогою слів яких?

а) або, чи, а чи, то ... то, не то ... не то, чи то ... чи то б) а, але, проте, так, та (в значенні але),

однак, зате в) і (й), та г) не тільки ... а й, не тільки ... але й.

4. Іларіон Іларіонович Слинько – автор скількох праць у галузі мовознавства?

а) понад 50 наукових праць б) понад 100 наукових праць в) понад 10 наукових праць г) понад 11 наукових праць.

5. Праці «Нариси з функціонального синтаксису української мови» хто автор?

а) Вихованець І. Р. б) Грищенко А. П. в) Дудик П. С. г) Доленко М. Т.

6. Книгу «Односкладні речення» для вчителів підготував хто?

а) А. Загнітко б) К. Городенська в) В. Горяний г) І. Вихованець.

7. Книгу «Теоретична граматики української мови: Синтаксис» підготував який мовознавець?

а) А. Загнітко б) К. Городенська в) В. Горяний г) І. Вихованець.

8. Конструкції у діалогічному мовленні наявні які?

а) лише слова-речення б) різні типи складних конструкцій в) мала кількість складних конструкцій г) лише прості речення.

Висновки. У процесі підготовки майбутніх вчителів української мови викладачі ЗВО повинні надати матеріал з простого і складного речення сучасної української літературної мови, щоб здобувачі отримали максимум знань, що буде становити основу для вироблення програмних результатів навчання (ПРН), а саме: ПРН. Знає основні функції й закони розвитку мови як суспільного явища, різномірневу (системну) організацію мови та їхні норм, особливості використання мовних одиниць у певному контексті, мовний дискурс художньої літератури й сучасності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дороз Н. Ф. Методика викладання української мови у вищій школі : навч. посібн. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 176 с.
2. Синтаксис української мови: хрестоматія: у 2 ч. Упоряд.: А. Мойсієнко, В. Чумак, С. Шевель. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2019. Ч. 1. 559 с.
3. Венжинович Н. Ф., Пискач О. Д. Сучасна українська літературна мова. Морфологія: навчально-методичний посібник для студентів українського відділення філологічного факультету. Ужгород: Гражда, 2022. 176 с.
4. Лис В. В'язні зеленої дачі. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 272 с.

REFERENCES

1. Doroz N. F. (2008) *Metodyka vykladannia ukrainiskoi movy u vyshchii shkoli : navch. posibn.* [Methods of teaching the Ukrainian language in higher education: education manual]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. 176 s. [in Ukrainian].
2. *Syntaksys ukrainiskoi movy: khrestomatiia: u 2 ch.* (2019) [Syntax of the Ukrainian language: a textbook in: 2 parts]. Uporiad.: A. Moisiienko, V. Chumak, S. Shevel. Kyiv: VPTs «Kyivskiy universytet». Ch. 1. 559 s. [in Ukrainian].
3. *Venzhynovych N. F., Pyskach O. D. (2022) Suchasna ukrainiska literaturna mova. Morfolohiia: navchalno-metodychnyi posibnyk dlia studentiv ukrainiskoho viddilennia filolohichnoho fakultetu.* [Modern Ukrainian literary language. Morphology: educational and methodological manual for students of the Ukrainian branch of the Faculty of Philology]. Uzhhorod: Grazhda. 176 s. [in Ukrainian].
4. *Lys V. (2019) Viazni zelenoi dachi.* [Prisoners of the green dacha]. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia». 272 s. [in Ukrainian].